

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» І ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ПРАВОЗАХИСНОЮ ТА СУДОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті акцентовано увагу на тому, що захист прав і свобод людини та громадянина є пріоритетним завданням будь-якої демократичної держави, який здійснюється органами державної влади у реалізації їхньої правоохоронної, правозахисної та судової діяльності. Незважаючи на широке використання такого поняття, як правоохоронна діяльність, у науковій літературі немає єдиного підходу до його визначення, а також чіткого розмежування із правозахисною та судовою діяльністю. Узагальнюючи наведені підходи, визначено правоохоронну діяльність як особливий вид соціальної діяльності держави, що визначений об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини та практично втілений у процесі функціонування правоохоронних органів, робота яких спрямована на попередження, запобігання правопорушенням, а також застосовування до осіб, які порушили законодавство, громадського впливу або державного примусу. З огляду на те, що у науковій літературі часто співвідносять правоохоронну та правозахисну діяльність, зазначено, що другий вид діяльності входить до складу першого поняття, яке є ширшим. Основним критерієм їх відмінності є те, на які саме органи покладається здійснення правозахисної діяльності. Наголошено, що першочергово правозахисну діяльність пов'язують із громадськими правозахисними організаціями, які, на відміну від правоохоронних органів, з метою дієвого й ефективного захисту прав і свобод не використовують державний примус. Зауважено, що правоохоронній діяльності переважно відповідає імперативний метод, а правозахисній – диспозитивний. Правоохоронну діяльність здійснюють державні органи, а правозахисну – недержавні організації на добровільній основі. З приводу судової діяльності зроблено висновок про те, що, незважаючи на першочергове здійснення правосуддя, актуальним є визначення двох типів захисту прав і свобод людини та громадянина, а саме: захист шляхом відновлення порушеного суб'єктивного права (виявляється зміст правозахисної діяльності); захист від імовірного порушення у майбутньому суб'єктивного права (зміст правоохоронної діяльності). Акцентовано увагу, що суд необхідно віднести до органу державної влади, який виконує як правозахисну, так і правоохоронну діяльність.

Ключові слова: правозахисна діяльність, правоохоронна діяльність, судова діяльність, права і свободи людини і громадянина, гарантії прав і свобод людини і громадянина.

The article emphasizes that human rights and freedoms protection is a priority of any democratic state, which is carried out by public authorities in implementation of their law enforcement, human rights and judicial activity. Despite the widespread use of such notion as law enforcement activity, there is not a single approach in the scientific literature as to its definition as well as a clear distinction between human rights and judicial activity. Summarizing the above approaches, law enforcement activity is defined as a special type of state activity determined by objective need to influence public relations and finds its practical embodiment in the process of law enforcement agencies functioning, the work of which is aimed at offences prevention as well as application of public influence or state coercion to people who violated the law. Given that the scientific literature often correlates law enforcement and human rights activity, it is noted that the

latter type of activity is part of the first concept, which is broader. It is noted that the main criterion for their difference is which bodies are responsible for human rights activities. It is emphasized that human rights activity is primarily associated with public human rights organizations, which, unlike law enforcement agencies, do not use state coercion to protect rights and freedoms effectively. It is noted that law enforcement activity mainly corresponds to the imperative method and human rights activity corresponds to the dispositive one. Law enforcement activity is carried out by state bodies and human rights activity is carried out on a voluntary basis. With regard to judicial activity it is concluded that despite the priority of justice, it is topical to define two types of human rights and freedoms protection that is: protection by restoring the violated subjective right (the content of human rights activity is revealed); protection against possible violation of subjective right in the future (the content of law enforcement activity). It is emphasized that court should be referred to a public authority which performs both human rights and law enforcement activity.

Key words: *law, communication, legal communication, informational space, subjects of legal communication, law enforcement agencies, human rights bodies, judicial bodies.*

Вступ. Правовий захист прав і свобод людини та громадянина є одним із нагальних і багатограних явищ юриспруденції. Держава забезпечує права і свободи шляхом створення належних умов для дієвого виконання, наприклад, правоохоронної, правозахисної та судової діяльності. У контексті євроінтеграційних прагнень нашої держави та враховуючи реформування органів державної влади необхідно акцентувати увагу на тому, що ефективну модель державного управління у всіх сферах суспільного життя можливо забезпечити завдяки правоохоронній, правозахисній і судовій діяльності.

У науковій літературі питання діяльності органів державної влади досліджували такі вчені, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Ведерников, В. Бойко, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, А. Кучук, А. Олійник, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, П. Стецюк, В. Смородинський, Ю. Тодика, Л. Удовіка, В. Федоренко, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал та ін. Проте, незважаючи на наявність певних розробок щодо окремих питань, пов'язаних із діяльністю органів державної влади, слід акцентувати увагу на тому, що як на теоретичному, так і на практичному рівнях недостатньо чітко дослідженою є проблема визначення поняття «правоохоронна діяльність» і його співвідношення із правозахисною та судовою діяльністю.

Постановка завдання. Мета статті – на основі теоретико-правового аналізу, враховуючи інтерпретації терміна «правоохоронна діяльність», запропонувати авторське визначення досліджуваного поняття, а також обґрунтувати його співвідношення з правозахисною та судовою діяльністю.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Наведене положення Основного Закону зумовлює необхідність чіткого розмежування правоохоронної, правозахисної та судової діяльності в контексті дієвого захисту прав і свобод людини та громадянина.

Нині, незважаючи на широке використання такого поняття, як правоохоронна діяльність у науковій літературі немає єдиного підходу до його визначення, а також чіткого розмежування із правозахисною та судовою діяльністю. Зазначене негативно впливає на ефективність і дієвість правової комунікації між зазначеними органами та їхніми посадовими особами.

Першочергово необхідно розглянути різні наукові підходи. Так, у нашій державі за кількістю суб'єктів і значущістю правоохоронна діяльність посідає одне з провідних місць, що підтверджується увагою до досліджуваного питання не тільки науковців, але й органів державної влади, політичних партій, засобів масової інформації, громадськості. Правоохоронна діяльність – багатоаспектна. Вона включає прийняття рішень, виконання певних дій і їхні правові наслідки [2]. З приводу визначення поняття «правоохоронна діяльність», як уже зазначалося у науковій літературі, вже є сформовані підходи, які необхідно проаналізувати з метою отримання об'єктивного уявлення про цю дефініцію.

Так, одна група вчених пов'язує правоохоронну діяльність із формами діяльності держави та визначає її як одну із правових форм діяльності держави, що має на меті захист суспільних від-

носин від протиправних посягань, відновлення порушеного правопорядку, притягнення винних у правопорушенні суб'єктів до передбаченої законом відповідальності [3, с. 24].

Друга група науковців вважає, що правоохоронна діяльність є різновидом правозастосовної. Цікавою в межах дослідження є думка Ю. Ведернікова, В. Шкарупа, В. Карпунчева, які під правоохоронною діяльністю розуміють правозастосовну діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою, що полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, встановлених державою та регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с. 111].

Інші науковці розкривають визначення поняття «правоохоронна діяльність» через визначення суб'єктів, уповноважених її здійснювати. У контексті цього підходу, на думку М. Мельника, найбільш доцільним є таке визначення поняття правоохоронної діяльності, відповідно до якого це державна правомірна діяльність, що полягає у впливі на поведінку людини чи групи людей із боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, його виявлення або розслідування з обов'язковим дотриманням встановлених у законі процедур для цієї діяльності [5, с. 22]. Прихильниками зазначеного підходу є В. Фатхутдінова [6, с. 9], А. Кучук [7, с. 12], С. Денисюк [8, с. 18] та ін. У наведених поняттях правоохоронна діяльність першочергово асоціюється з органами внутрішніх справ, проте водночас не обмежується лише ними. Доповнимо, що, визначаючи перелік правоохоронних органів, досить часто законодавець використовує таке словосполучення, як «інші».

Зазначена неоднозначність пов'язана з відсутністю єдиного підходу розуміння, які органи є правоохоронними, що на практиці ускладнює їх діяльність. Зважаючи на це, проблема розуміння сутності правоохоронної діяльності, на думку М. Хавронюка та М. Мельника, полягає у тому, що наявні законодавчі положення не дають достатніх підстав для надання чіткого визначення поняття «правоохоронна діяльність» [5, с. 9]. З огляду на те, що у законодавстві по-різному визначається статус одних і тих самих державних органів, можливим є наведення лише приблизного переліку органів, що виконують правоохоронну діяльність. У контексті ефективного та дієвого захисту прав і свобод вважаємо, що навіть їх приблизний перелік є досить умовним.

Узагальнюючи наведені підходи, доцільно визначити правоохоронну діяльність як особливий вид соціальної діяльності держави, що визначений об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини та практично втілюється у процесі функціонування правоохоронних органів, робота яких спрямована на попередження, запобігання правопорушенням, а також застосування до осіб, котрі порушили законодавство, громадського впливу або державного примусу.

Щодо співвідношення понять правоохоронної та правозахисної діяльності, то зазначимо, що другий вид діяльності входить до складу першого поняття, яке є ширшим. Таким чином, вони співвідносяться як частина та ціле, що зумовлено їхньою суб'єктивною складовою частиною.

Тому насамперед визначимо, на які саме органи покладається здійснення правозахисної діяльності. Першочергово її пов'язують із громадськими правозахисними організаціями, які, на відміну від правоохоронних органів, із метою дієвого й ефективного захисту прав і свобод не використовують державний примус, адже вони у межах своєї діяльності застосовують не примус, а організують такі правопросвітницькі заходи, як: семінари, тренінги, круглі столи, конференції тощо. На зазначених заходах: по-перше, активно підтримуються дискусії, пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина; по-друге, збирається, узагальнюється та розповсюджується інформація у вигляді навчально-методичних і наукових матеріалів, що надалі можуть бути використані у практичній діяльності правоохоронних, правозахисних і судових органів тощо.

Необхідно наголосити, що, на думку Л. Ковальчук, основними напрямками взаємодії громадських організацій з органами державної влади є, наприклад, спільна робота над формуванням державних документів; лобіювання прийняття розроблених документів із необхідним фінансуванням для їх реалізації, моніторингу й оцінки; делегування надання послуг з боку держави громадським організаціям тощо [9, с. 22–28].

З урахуванням сучасних державних і суспільних перетворень, досліджуючи співвідношення понять правоохоронної та правозахисної діяльності, недоцільно обмежуватися лише зазначеною позицією.

Надзвичайно важливою для держави є саме правоохоронна діяльність, спрямована на забезпечення прав і свобод людини та громадянина через спеціально створені органи. На

відміну від реалізації правоохоронної діяльності, для здійснення правозахисної діяльності відсутня необхідність створення спеціальних органів. Жоден правоохоронний орган не може вважатися правозахисним, адже він покликаний охороняти право в об'єктивному розумінні. Враховуючи пріоритетне значення захисту прав і свобод людини та громадянина, саме правозахисна діяльність є важливою складовою частиною виконання завдань і повноважень будь-якого правоохоронного органу.

Незважаючи на це, такі поняття, як «правозахисні органи державної влади» та «правозахисна діяльність держави» є досить незвичними для сприйняття у науковій літературі та зумовлюють необхідність зауважити, що у широкому сенсі реалізацію правозахисної діяльності доцільно розглядати в межах правоохоронної діяльності нашої держави. Зазначене пов'язано із тим, що поняття «охорона» та «захист», відрізняючись за змістом, не є тотожними. Чітке розрізнення поняття «правоохоронна діяльність» і «правозахисна діяльність» надав А. Кучук, котрий зазначає, що охорона пов'язана з превенцією, недопущенням протиправних дій, а необхідність захисту виникає тоді, коли є перешкоди у здійсненні прав і свобод або виникає загроза їх порушення [8, с. 16]. Як зазначає науковець, розрізнення охоронних і захисних засобів правоохоронної та правозахисної діяльності є умовним, адже, на думку О. Леженіної, якщо заходи захисту спрямовані на поновлення порушених прав, то заходи охорони мають на меті забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням, виявлення й усунення причин таких порушень [10, с. 22]. Зауважимо, що «захист» як особливий вид охоплюється родовим поняттям «охорона». Правоохоронній діяльності переважно відповідає імперативний метод, а правозахисній – диспозитивний. Правоохоронну діяльність здійснюють державні органи, а правозахисну – недержавні організації на добровільній основі.

Вкрай актуальним сьогодні є розвиток правозахисної діяльності, яка має спільні ознаки з правоохоронною діяльністю. Проте, незважаючи на це, відрізняється, по-перше, предметом, по-друге, суб'єктами її здійснення. Наприклад, предмет правозахисної діяльності є вужчим, ніж правоохоронної, та стосується надання лише правової допомоги.

Пріоритетне значення серед усіх видів правоохоронної діяльності належить правосуддю. Так, не обмеженим є коло відносин у межах юрисдикції суду. Інші види правоохоронної діяльності підпорядковані виконанню завдань у сфері забезпечення правосуддя.

Здійснення правосуддя є виключним повноваженням судового органу зумовлює його особливу роль і місце у системі органів державної влади. Це зумовлює позицію науковців із приводу доцільності відокремлення суду від інших органів правоохорони. Але частина учених переконані, що суд відповідає усім ознакам державного правоохоронного органу, саме тому недоцільним є виведення його із системи правоохоронних органів.

Погоджуючись із науковцями, які виокремлюють суд від інших правоохоронних органів, актуальним вважаємо визначення їх спеціального статусу, що не може вміщуватися у таких поняттях, як правоохоронні та правозахисні органи.

Так, О. Чепурний звертає увагу на одне з таких невирішених питань – питання щодо врегулювання правоохоронної діяльності судової влади, коли усі користуються поняттям, але ніхто не може дати достатньо повне і прийнятне для всіх визначення [11, с. 80]. Реалізація судами правоохоронної діяльності держави не означає автоматичне віднесення їх до числа правоохоронних органів. Зазначене підтверджується тим, що відповідно до ст. 6 Конституції України суди належать до судової гілки влади, тоді як правоохоронні органи – до виконавчої. Як зазначає Н. Чабан, правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній діяльності, пов'язаній із виявленням та усуненням правопорушень [12, с. 169]. Зауважимо, що реалізація правоохоронної діяльності держави співвідноситься з роботою саме правоохоронних органів. Якщо порівнювати її з роботою органів судової влади, то вона пов'язана із протидією правопорушенням, а також їх профілактикою.

У межах ідеї правової держави, на думку І. Петрухіна, не узгоджується покладання на суди завдань, пов'язаних із розкриттям злочинів і викриттям винних, так само як і завдань викорінювати злочинність [13, с. 20–21], оскільки це є основною діяльністю правоохоронних органів, а не суду.

Протилежної думки дотримуються К. Гуценко і М. Ковальов, котрі вважають, що основним правоохоронним органом є суд. Свою концепцію вони обґрунтовують тим, що виключення суду із числа правоохоронних органів неминуче призведе до заперечення того, що вони уповноважені займатися охороною права, а це суперечить широко визнаному положенню про те, що суд є дієвим засобом захисту прав і свобод людини і громадянина. Подібну позицію висловлює І. Масліков [14, с. 89]. Правоохоронним органом суд називають також А. Олійник [15, с. 310] і В. Смородинський [16, с. 12], пояснюючи це тим, що його діяльність ґрунтується на законі та

полягає в оцінці тієї чи іншої життєвої ситуації з позиції закону, права, установлюючи у процесі розгляду справи невідповідність акта державного чи іншого органу закону.

Схожої думки дотримуються В. Борденюк та І. Іерусалімова, які підкреслюють, що правосуддя є складовою частиною правоохоронної діяльності держави [17, с. 151; 18, с. 81].

Наведені підходи до правоохоронної діяльності суду можна звести до таких висновків: правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній; здійснення правоохоронної діяльності складає основну частину роботи судової влади, адже саме захист (охорона) прав і свобод є першочерговим завданням суду. Проте наведені твердження взаємовиключають одини одного.

У межах нашого дослідження доцільним є виокремлення двох типів судового захисту прав і свобод людини та громадянина, а саме: захист шляхом відновлення порушеного суб'єктивного права (виявляється зміст правозахисної діяльності); захист від імовірного порушення у майбутньому суб'єктивного права (зміст правоохоронної діяльності). Разом зазначені типи становлять функцію здійснення правосуддя, спрямовану на захист прав і свобод людини і громадянина. Незважаючи на те, що основною діяльністю суду є здійснення правосуддя, його можна віднести до органу державної влади, який виконує як правозахисну, так і правоохоронну діяльність.

Висновки. Захист прав і свобод людини та громадянина є пріоритетним завданням будь-якої демократичної держави, який здійснюється органами державної влади у реалізації їхньої правоохоронної, правозахисної та судової діяльності. Правоохоронна діяльність є особливим видом соціальної діяльності держави, що визначений об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини та практичне втілений у процесі функціонування правоохоронних органів, робота яких спрямована на попередження, запобігання правопорушенням, а також застосування до осіб, котрі порушили законодавство, громадського впливу або державного примусу. З огляду на те, що у науковій літературі часто співвідносять правоохоронну та правозахисну діяльність, зазначимо, що другий вид діяльності входить до складу першого поняття, яке є ширшим. Вони співвідносяться як частина та ціле, що зумовлено їхньою суб'єктивною складовою частиною. Основним критерієм їх відмінності є те, на які саме органи покладається здійснення правозахисної діяльності. Першочергово її пов'язують із громадськими правозахисними організаціями, які, на відміну від правоохоронних органів, з метою дієвого й ефективного захисту прав і свобод не використовують державний примус. Також правоохоронній діяльності переважно відповідає імперативний метод, а правозахисній – диспозитивний. Правоохоронну діяльність здійснюють державні органи, а правозахисну – недержавні організації на добровільній основі. Що стосується судової діяльності, то, незважаючи на першочергове здійснення правосуддя, актуальним є визначення двох типів захисту прав і свобод людини та громадянина, а саме: захист шляхом відновлення порушеного суб'єктивного права (виявляється зміст правозахисної діяльності); захист від імовірного порушення у майбутньому суб'єктивного права (зміст правоохоронної діяльності). Разом зазначені типи становлять функцію здійснення правосуддя, але, незважаючи на це, суд можна віднести до органу державної влади, який виконує як правозахисну, так і правоохоронну діяльність.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ільченко О.В. Визначення системи державних правоохоронних органів України та їх місце в системі органів державної влади. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/22651/5/11iovodv.pdf>.
3. Бистрик Г. Правоохоронна діяльність у контексті вдосконалення правових форм діяльності держави. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 20–27.
4. Ведерніков Ю.А., Шкарупа В.К., Карпунчев В.П. Щодо визначення поняття правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетр. юрид. ін.-ту МВС України*. 2001. № 3. С. 102–111.
5. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2010. 571 с.
6. Фатхутдінов В.Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 16 с.
7. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
8. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010. 36 с.

9. Ковальчук Л. Взаємодія органів державної влади і громадських організацій у вирішенні проблем сім'ї. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту*. 2010. № 1–2. С. 23–25.
10. Леженіна О.І. Організаційно-правові засади участі органів внутрішніх справ України у міжнародній правоохоронній діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 267 с.
11. Чепурний О. Кримінально-процесуальні функції: проблеми визначення та законодавчого врегулювання. *Право України*. 2001. № 8. С. 80.
12. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 164–172.
13. Петрухин И.А. Правовое государство и правосудие. *Сов. гос. и право*. 1991. № 1. С. 20–21.
14. Масликов И.С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1977. 212 с.
15. Кравченко В.В. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2008. 592 с.
16. Смородинский В.С. Судебная власть и защита конституционных прав и свобод гражданина. *Проблемы законности*. Вып. 39. 1999. С. 8–13.
17. Борденюк В.І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 5. С. 151–163.
18. Іерусалімова І. Судові гарантії захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади. *Юридична Україна*. 2005. № 5. С. 81–85.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.5>

ПОПОВА О.В.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЧАСТИНА У ФОРМУВАННІ ЗАСАД СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ, ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджується роль правової культури як важливого чинника, що впливає на правовідносини, правосвідомість особи у суспільстві, на правопорядок, законність, а також на рівень правової дійсності громадянського життя суспільства, оскільки рівень правової культури особи має вагомe значення для формування громадянського життя суспільства і є важливою його складовою частиною, тому розуміння, знання й усвідомлення особою соціальних цінностей, поваги до права, верховенства закону допомагають і впорядковують суспільні відносини між різними суб'єктами громадянського життя суспільства і сприяють досягненню згоди між ними, а завдяки підвищенню рівня правової культури особистості, правової свідомості та правової обізнаності суб'єкти більше дотримуються правомірної поведінки, поважають верховенство права та вчиняють правомірні вчинки у громадянському житті суспільства.

Правова культура та правосвідомість знаходяться в дуже тісному зв'язку між собою та із правом загалом, із процесами його виникнення та подальшим розвитком і функціонуванням із правотворчістю і застосуванням права, а також іншими елементами правового суспільного життя.

За умов розбудови нашої незалежної, правової та соціальної держави особливо важливого значення набувають процеси значного підвищення рівня правової культури населення, тому у статті приділяється велика увага дослідженню та вивченню цих важливих питань, які є одним із найголовніших питань успішного розвитку на-